Instytucjonalne i psychologiczne warunki pokoju w konflikcie izraelsko-palestyńskim w świetle myśli Benjamina Mosera

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Tekst analizuje próby przełamania impasu w konflikcie izraelsko-palestyńskim poprzez rozszerzenie przestrzeni kompromisu. Autor przywołuje Arabską Inicjatywę Pokojową, która przekształciła wzajemne roszczenia w system wymiany zobowiązań, oraz Inicjatywę Genewską jako technicznie dopracowany model dwóch państw. Wykorzystując teorię gier o sumie niezerowej, wskazano na możliwość kompensowania ustępstw terytorialnych poprzez korzyści z zakresu bezpieczeństwa i handlu. Kluczowym wnioskiem jest jednak rozróżnienie między eksperckim kompromisem a jego społeczną akceptacją. W tym kontekście przywołano koncepcję negocjacji dwupoziomowych Roberta Putnama, podkreślając, że porozumienia dyplomatyczne muszą mieścić się w granicach krajowej akceptacji politycznej i społecznej, aby mogły zostać skutecznie wdrożone.

The text analyzes attempts to break the impasse in the Israeli-Palestinian conflict by expanding the space for compromise. The author cites the Arab Peace Initiative, which transformed mutual claims into a system of exchanged obligations, and the Geneva Initiative as a technically refined two-state model. Using non-zero-sum game theory, the possibility of compensating territorial concessions through security and trade benefits is highlighted. However, the key conclusion is the distinction between an expert compromise and its social acceptance. In this context, Robert Putnam's concept of two-level negotiations is invoked, emphasizing that diplomatic agreements must fit within the boundaries of domestic political and social acceptance to be effectively implemented.

Artykuł stanowi krytyczną analizę możliwości zakończenia konfliktu izraelsko-palestyńskiego, stawiając tezę, że trwały pokój nie jest kwestią wyboru konkretnego modelu ustrojowego – czy to dwóch państw, jednego państwa, czy konfederacji – lecz budowy instytucjonalnej przewidywalności i sprawiedliwości naprawczej. Autor argumentuje, że techniczne projekty kompromisów często zawodzą, ponieważ ignorują psychologiczne bariery, takie jak dążenie do bezpieczeństwa ontologicznego oraz utrwalone narracje egzystencjalnego zagrożenia. Kluczowym przesłaniem tekstu jest przekonanie, że rzeczywiste rozwiązanie sporu wymaga wyjścia poza logikę sumy zerowej na rzecz modelu, w którym prawo jednej wspólnoty do samostanowienia i bezpieczeństwa nie jest realizowane kosztem pozbawiania tychże praw drugiej stronie. Analiza wskazuje, że pokój pozytywny zależy od zdolności obu społeczeństw do uznania wzajemnych traum (pamięć wielokierunkowa) oraz zastąpienia strategii dominacji systemem gwarancji prawnych i instytucjonalnych, które uniemożliwiają arbitralne naruszanie godności drugiego człowieka.

SŁOWA KLUCZOWE

konflikt izraelsko-palestyński | Benjamin Moser | Arabska Inicjatywa Pokojowa | Inicjatywa Genewska | Porozumienia Abrahamowe | model dwóch państw | model jednego państwa | konfederacja izraelsko-palestyńska | bezpieczeństwo ontologiczne | pokój pozytywny i negatywny | teoria gier o sumie niezerowej | negocjacje dwupoziomowe Putnama | sprawiedliwość przejściowa | asymetria instytucjonalna | podmioty sabotujące (spoilers)

Rozszerzenie przestrzeni kompromisu poprzez projekty regionalne

Od podziału terytorium do wzajemnego uznania. Arabskie i obywatelskie projekty zakończenia konfliktu

Istotnym problemem w historycznej rekonstrukcji procesu pokojowego jest niedostateczne uwzględnianie projektów, które wykraczały poza bezpośrednie rokowania władz izraelskich i palestyńskich. Przykładem jest Arabska Inicjatywa Pokojowa z 28 marca 2002 roku, przyjęta

podczas szczytu Ligi Państw Arabskich w Bejrucie. Projekt ten, rozwijany z inicjatywy saudyjskiego następcy tronu Abdullaha ibn Abd al-Aziza, zakładał kompleksowe uregulowanie stosunków izraelsko-arabskich. Powiązano w nim wycofanie się Izraela z terytoriów zajętych w 1967 roku, ustanowienie niepodległego państwa palestyńskiego ze stolicą we Wschodniej Jerozolimie oraz uzgodnione rozwiązanie kwestii uchodźców z definitywnym zakończeniem konfliktu i normalizacją relacji państw arabskich z Izraelem. Deklarowano w szczególności gotowość do uznania końca sporu i nawiązania normalnych stosunków dyplomatycznych w ramach całościowego porozumienia pokojowego.

Znaczenie tej inicjatywy polega na przesunięciu problemu ze struktury wzajemnie wykluczających się roszczeń ku konstrukcji warunkowej wymiany zobowiązań politycznych. W tym modelu państwa arabskie nie traktowały normalizacji relacji jako niezależnej nagrody za jednostronne kroki Izraela, lecz uzależniły ją od spełnienia konkretnych warunków dotyczących Palestyny i pozostałych terytoriów okupowanych.

Z perspektywy teorii negocjacji była to próba rozszerzenia przestrzeni możliwego kompromisu poprzez połączenie kilku obszarów stosunków międzynarodowych. Problem, który w relacji dwustronnej jawi się jako gra o sumie zerowej, zostaje tu osadzony w szerszym układzie, obejmującym bezpieczeństwo regionalne, uznanie dyplomatyczne, handel i legitymizację międzynarodową. W tym kontekście szczególnie przydatna okazuje się koncepcja gier o sumie niezerowej, wywodząca się z teorii gier i ekonomii politycznej.

W sporze o konkretne terytorium część roszczeń jest rzeczywiście sprzeczna – ten sam obszar nie może podlegać równocześnie wyłącznej suwerenności dwóch różnych państw. Jednak rozwiązanie szerszego konfliktu może obejmować dobra, które nie wymagają takiego wzajemnego wykluczania: bezpieczeństwo, swobodę handlu, dostęp do infrastruktury czy polityczne uznanie. Taka konstrukcja nie znosi problemów sprawiedliwości historycznej ani nie gwarantuje automatycznie porozumienia, ale może zwiększać liczbę instrumentów umożliwiających kompensowanie kosztów ustępstw i ograniczanie obaw przed jednostronną przewagą przeciwnika. Kolejnym istotnym przedsięwzięciem była Inicjatywa Genewska z grudnia 2003 roku, przedstawiona przez uczestników nieoficjalnych negocjacji, m.in. Josiego Beilina i Jasera Abd Rabbo.

Ekspercki kompromis nie gwarantuje społecznej akceptacji

Projekt ten stanowił propozycję kompleksowego rozwiązania opartego na modelu dwóch państw, uzgodnionych granicach i precyzyjnie określonych mechanizmach wymiany terytoriów. Obejmował szczegółowe ustalenia w kwestiach Jerozolimy, bezpieczeństwa, uchodźców oraz odszkodowań, a także określał sposób zakończenia wzajemnych roszczeń. W odniesieniu do palestyńskich uchodźców dokument przewidywał mechanizmy wyboru przyszłego miejsca zamieszkania – mogło być nim państwo palestyńskie, obszary przekazywane Palestynie, państwa trzecie, kraje dotychczasowego pobytu lub Izrael (przy czym osiedlenie się w tym ostatnim podlegałoby izraelskim decyzjom i ograniczeniom). Projekt uwzględniał również rekompensaty za utratę własności i doświadczenie uchodźstwa.

Kluczowe jest to, że Inicjatywa Genewska nie była wiążącym traktatem pokojowym zawartym przez rządy, lecz szczegółowo opracowaną propozycją kompromisu. Jej wartość polegała na wykazaniu, że przedstawiciele obu społeczności potrafią stworzyć technicznie dopracowany model rozwiązania większości kwestii, które wcześniej pozostawały poza zakresem porozumień tymczasowych. Nie oznacza to jednak, że projekt posiadał wystarczającą legitymizację społeczną lub że jego wdrożenie byłoby możliwe bez głębokich zmian politycznych i instytucjonalnych. Właśnie ta różnica między możliwością eksperckiego skonstruowania kompromisu a zdolnością do jego demokratycznego przyjęcia stanowi jeden z najważniejszych problemów teorii rozwiązywania konfliktów.

W tym kontekście zasadne jest przywołanie koncepcji negocjacji dwupoziomowych Roberta Putnama, przedstawionej w artykule Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games z 1988 roku. Putnam wskazywał, że liderzy uczestniczący w negocjacjach międzynarodowych muszą jednocześnie uwzględniać wymagania partnerów zagranicznych i ograniczenia wynikające z wewnętrznej polityki. Porozumienie akceptowalne dla dyplomatów nie musi być możliwe do zatwierdzenia przez parlament, koalicję rządzącą czy społeczeństwo, jeśli wykracza poza granice krajowej akceptacji.

W przypadku konfliktu izraelsko-palestyńskiego problem ten jest szczególnie dotkliwy ze względu na głębokie podziały polityczne, odmienne definicje bezpieczeństwa, rolę wspólnot religijnych oraz asymetrię instytucjonalną stron. Proces negocjacyjny zależy więc nie tylko od umiejętności znalezienia rozwiązania zgodnego z prawem międzynarodowym i wykonalnego gospodarczo. Wymaga on również stworzenia społecznych warunków akceptacji, co obejmuje rzetelne informowanie obywateli, rozpoznawanie ich rzeczywistych obaw oraz przeciwdziałanie politycznemu wykorzystywaniu poczucia zagrożenia. Istotne pozostaje także ryzyko zakłócenia

procesu pokojowego przez podmioty nieuczestniczące bezpośrednio w negocjacjach, które uznają kompromis za sprzeczny z własnymi interesami lub przekonaniami religijnymi. W teorii Stephena Stedmana zjawisko to określa się mianem problemu podmiotów sabotujących proces pokojowy (spoilers), których działania – od politycznych po przemocowe – mają na celu uniemożliwienie realizacji uzgodnionego porozumienia.

Wyzwania regionalnej normalizacji i modeli ustrojowych

Interesującym uzupełnieniem analizy pozostają porozumienia normalizacyjne z 2020 roku, znane jako Porozumienia Abrahamowe. Ich znaczenie polegało na ustanawianiu lub rozwijaniu relacji dyplomatycznych i gospodarczych między Izraelem a wybranymi państwami arabskimi – przede wszystkim Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi i Bahrajnem, przy odmiennych przebiegach procesów w przypadku Maroka i Sudanu.

Porozumienia te ukazały możliwość prowadzenia regionalnej normalizacji bez uprzedniego, kompleksowego rozwiązania kwestii palestyńskiej. Właśnie ta konstrukcja stała się przedmiotem krytyki zwolenników Arabskiej Inicjatywy Pokojowej, którzy wskazywali na ryzyko osłabienia instrumentów politycznych służących uzyskaniu palestyńskiego samostanowienia. Nie jest zatem poprawne przedstawianie regionalnej normalizacji jako automatycznego rozwiązania konfliktu izraelsko-palestyńskiego, choć nie należy również negować jej potencjału w tworzeniu szerszych ram współpracy gospodarczej i bezpieczeństwa.

Jednym z najbardziej wymagających zadań współczesnej filozofii politycznej pozostaje porównanie konkurencyjnych modeli organizowania izraelsko-palestyńskiego współistnienia, bez przyjmowania a priori, że sama formalna nazwa ustroju przesądza o jego sprawiedliwości. Instytucjonalna ekonomia współistnienia w modelu dwóch państw opiera się na odrębnej suwerenności izraelskiej i palestyńskiej, która powinna zostać powiązana z odpowiednimi gwarancjami bezpieczeństwa, uzgodnionymi granicami oraz ochroną praw mniejszości. Zasadniczą zaletą normatywną tego rozwiązania pozostaje możliwość połączenia samostanowienia obu społeczności z odrębnymi instytucjami demokratycznej reprezentacji.

Szczególnie trudne pozostają jednak zagadnienia ciągłości terytorialnej państwa palestyńskiego, przyszłości izraelskich osadników, statusu Jerozolimy, prawa powrotu uchodźców oraz infrastruktury i systemów bezpieczeństwa. Z perspektywy geografii politycznej rozwiązanie dwupaństwowe nie jest wyłącznie przedsięwzięciem polegającym na wytyczeniu linii granicznej. Wymaga ono stworzenia sprawnego układu terytorialnego, obejmującego dostęp do dróg, infrastruktury energetycznej, zasobów wodnych, przejść granicznych i instytucji administracyjnych.

Szczególnie problematyczny jest fakt geograficznego rozdzielenia Zachodniego Brzegu i Strefy Gazy; ich trwałe powiązanie gospodarcze i komunikacyjne stanowi jedno z kluczowych zagadnień projektowania przyszłej państwowości palestyńskiej. W ekonomii przestrzennej problemy te można analizować za pomocą teorii kosztów transportu, dostępności rynków i korzyści aglomeracyjnych, które wskazują, że formalnie istniejące państwo może mieć ograniczone możliwości rozwoju, jeżeli jego terytorium pozostaje funkcjonalnie rozczłonkowane.

Modele jednego państwa i konfederacji jako alternatywy dla podziału terytorialnego

Alternatywny model jednego państwa demokratycznego zakłada utworzenie wspólnego porządku politycznego, w którym Żydzi i Palestyńczycy korzystaliby z równych praw obywatelskich, niezależnie od tożsamości narodowej czy religijnej. Z perspektywy zasad równości i niedyskryminacji konstrukcja ta posiada silne uzasadnienie normatywne, gdyż odrzuca formalną hierarchię praw wynikającą z przynależności etnicznej.

Jednocześnie jej realizacja wymagałaby rozstrzygnięcia szeregu trudnych kwestii: charakteru ustroju, języków urzędowych, organizacji bezpieczeństwa, ochrony mniejszości, relacji między systemami edukacyjnymi oraz sposobu postępowania wobec wzajemnie sprzecznych narracji historycznych. Nie jest pewne, czy społeczności doświadczające długotrwałej przemocy i głębokiego braku zaufania zaakceptowałyby nagłe ustanowienie wspólnej struktury państwowej. Należy zatem wyraźnie odróżnić demokratyczne państwo wspólne od modelu jednego państwa, w którym jedna ze wspólnot narodowych pozostaje trwale uprzywilejowana. Sama liczba formalnie istniejących państw nie jest wystarczającym kryterium oceny sprawiedliwości. Możliwe jest bowiem państwo jednolite zapewniające równe prawa wszystkim obywatelom, ale także takie, w którym dominująca grupa posiada trwałą przewagę polityczną i prawną. Analogicznie dwa odrębne państwa mogą pozostawać względem siebie formalnie suwerenne, a zarazem doświadczać głębokiej asymetrii gospodarczej i bezpieczeństwa. Ocena rzeczywistej jakości ustroju wymaga więc analizy możliwości demokratycznej kontroli, ochrony mniejszości oraz instytucjonalnego ograniczania arbitralności władzy.

Trzecim projektem jest konfederacja, której współczesnym przykładem jest inicjatywa A Land for All (znana wcześniej jako Two States, One Homeland). Jej autorzy proponują utworzenie dwóch suwerennych państw – Izraela i Palestyny – połączonych wspólnymi instytucjami w obszarach gospodarki, bezpieczeństwa oraz swobody przemieszczania się. Projekt opiera się na przekonaniu, że obie społeczności wiążą z tą samą przestrzenią geograficzną silne związki historyczne i

emocjonalne, których całkowite przecięcie nieprzekraczalną granicą byłoby trudne społecznie i gospodarczo. Zwolennicy tego rozwiązania proponują połączenie narodowego samostanowienia z ograniczonym zakresem wspólnego zarządzania przestrzenią, przy zachowaniu odrębności instytucji państwowych. W modelu konfederacyjnym kluczowe znaczenie ma możliwość oddzielenia obywatelstwa od miejsca stałego zamieszkania. Obywatel jednego państwa mógłby w określonych warunkach korzystać z prawa rezydencji na terytorium drugiego, zachowując przynależność polityczną do własnej wspólnoty. Konstrukcja ta wydaje się szczególnie istotna w kontekście żydowskich osadników na Zachodnim Brzegu oraz palestyńskich uchodźców związanych z miejscami leżącymi obecnie w granicach Izraela. Nie oznacza to jednak automatycznego zniesienia problemów związanych z własnością i restytucją.

Konfederacja wymaga niwelowania asymetrii i akceptacji społecznej

Konieczne pozostałoby rozstrzyganie indywidualnych roszczeń oraz ustalenie zasad pobytu, ochrony bezpieczeństwa i odpowiedzialności za przestrzeganie prawa.

W przeciwnym razie konfederacja mogłaby jedynie przenieść istniejące konflikty do nowej struktury instytucjonalnej. Z punktu widzenia porównawczej teorii federalizmu interesujące jest zestawienie projektu konfederacyjnego z europejskimi doświadczeniami współdzielenia określonych kompetencji. Nie należy jednak przedstawiać Unii Europejskiej jako prostego modelu, który można by odtworzyć w stosunkach izraelsko-palestyńskich. Jej instytucje powstawały w wyniku wieloletniej integracji gospodarczej i politycznej państw, których doświadczenia bezpieczeństwa, struktury ekonomiczne i relacje społeczne różnią się zasadniczo od warunków konfliktu na Bliskim Wschodzie. Można natomiast wykorzystać wybrane rozwiązania dotyczące wspólnych instytucji, sądownictwa, regulowania przepływu osób i współpracy gospodarczej jako materiał porównawczy, pozwalający projektować mechanizmy ograniczania dominacji. Teoria wielopoziomowego zarządzania, rozwijana przez Gary'ego Marksa i Liesbet Hooghe, umożliwia tu analizę porządków, w których kompetencje nie są skoncentrowane wyłącznie na jednym poziomie władzy. Część decyzji może być podejmowana przez instytucje lokalne, część przez rządy narodowe, a inne przez wspólne organy właściwe dla całego obszaru.

W modelu izraelsko-palestyńskiej konfederacji szczególnego znaczenia mogłyby nabrać wspólne mechanizmy regulowania infrastruktury, zasobów wodnych, ochrony środowiska i transgranicznych stosunków gospodarczych. Skuteczność takich rozwiązań wymagałaby jednak odpowiedniej równowagi decyzyjnej, niezależnych sposobów rozstrzygania sporów i realnych

zabezpieczeń przed wykorzystywaniem wspólnych instytucji przez silniejszą stronę. Zasadniczą trudnością konfederacji jest bowiem asymetria. Wspólna instytucja może formalnie reprezentować dwa państwa, lecz w praktyce pozostawać zależna od podmiotu dysponującego większymi zasobami gospodarczymi, militarnymi i administracyjnymi.

W teorii negocjacji instytucjonalnych kluczowe jest zatem rozróżnienie między równością formalnego głosu a rzeczywistą możliwością wykonywania uzgodnionych kompetencji. Wspólny organ nie zapewni automatycznie równowagi, jeśli jedna strona będzie kontrolować podstawową infrastrukturę, finansowanie i instrumenty egzekwowania decyzji. Projekt konfederacyjny wymaga zatem nie tylko konstrukcji konstytucyjnej, lecz również programu wzmacniania słabszych instytucji i tworzenia niezależnych gwarancji wykonywania wspólnych norm. Porównanie modeli ustrojowych pozostaje niepełne bez uwzględnienia rzeczywistych postaw społecznych; nawet szczegółowo opracowana koncepcja pokoju może być politycznie niewykonalna, jeśli nie uzyska akceptacji społeczności mających uczestniczyć w jej realizacji.

Szczególnie wartościowe są wspólne badania opinii publicznej prowadzone przez Palestinian Center for Policy and Survey Research oraz izraelskie ośrodki akademickie, które pozwalają porównywać postawy na podstawie zbliżonych pytań. Należy jednak zachować ostrożność metodologiczną, gdyż wyniki mogą zależeć od sposobu formułowania pytań, dostępności respondentów, warunków bezpieczeństwa i zmiennych doświadczeń społecznych.

We wspólnym badaniu z lipca 2024 roku, ogłoszonym we wrześniu, poparcie dla rozwiązania dwupaństwowego wynosiło około 40 procent wśród Palestyńczyków i 31 procent wśród mieszkańców Izraela (w grupie żydowskich respondentów izraelskich było to około 21 procent). Model konfederacyjny cieszył się poparciem na poziomie 35 procent wśród Palestyńczyków, 20 procent wśród ogółu izraelskich respondentów i około 12 procent wśród izraelskich Żydów.

Dane te wskazują na znaczne osłabienie społecznej akceptacji kompromisowych rozwiązań, szczególnie w następstwie ataków z 7 października 2023 roku i późniejszej wojny. Jednocześnie nie uzasadniają one twierdzenia, że wszyscy uczestnicy konfliktu jednoznacznie odrzucają możliwość politycznego porozumienia. Nowszy sondaż PCPSR, opublikowany w sierpniu 2026 roku, ukazuje szczególnie istotny problem konstrukcji pytań badawczych.

Psychologiczne bariery i pułapka bezpieczeństwa ontologicznego

W odpowiedzi na ogólne pytanie o rozwiązanie dwupaństwowe poparcie wśród palestyńskich respondentów wyniosło 44 procent, podczas gdy 50 procent wyraziło sprzeciw. Jednak gdy przedstawiono trzy alternatywne warianty i poproszono o wskazanie preferowanego modelu, 56 procent badanych wybrało dwa państwa oparte na granicach z 1967 roku, 14 procent wskazało konfederację, a 10 procent jedno państwo zapewniające równe prawa wszystkim mieszkańcom.

Jednocześnie 58 procent respondentów uznało rozwiązanie dwupaństwowe za obecnie niepraktyczne ze względu na rozwój osadnictwa. Rozbieżność między ogólną aprobatą, porównawczą preferencją a oceną wykonalności nie jest błędem statystycznym, lecz odzwierciedla różne wymiary postawy politycznej. Z perspektywy metodologii badań społecznych kluczowe jest rozróżnienie między preferencją normatywną a oczekiwaniem dotyczącym prawdopodobieństwa realizacji danego projektu. Respondent może uznawać dwa państwa za najlepsze rozwiązanie spośród dostępnych alternatyw, a jednocześnie uważać jego wdrożenie za praktycznie niemożliwe. Może również popierać dany projekt abstrakcyjnie, odrzucając jednocześnie szczegółowy pakiet obejmujący niekorzystne w jego ocenie ustępstwa terytorialne i instytucjonalne. Analiza opinii publicznej nie powinna zatem ograniczać się do przywoływania jednego wskaźnika, którego wartość pozornie rozstrzyga o społecznej wykonalności porozumienia. Konieczne jest badanie sposobów formułowania pytań, struktury alternatyw oraz rzeczywistych warunków politycznych. W tym kontekście przydatna okazuje się teoria perspektywy Kahnemana i Tversky'ego, która wskazuje na znaczenie sposobu prezentacji opcji oraz różnicę między subiektywną oceną zysku i straty.

W sytuacji konfliktu narodowego uczestnicy mogą postrzegać konkretne ustępstwo przede wszystkim jako utratę bezpieczeństwa, ziemi lub historycznej sprawiedliwości, nawet jeśli jego realizacja przyniosłaby wymierne korzyści związane z pokojem. Straty często mają większą wagę psychologiczną niż porównywalne zyski, szczególnie w warunkach głębokiego braku zaufania. Z tego powodu negocjatorzy muszą uwzględniać nie tylko obiektywną strukturę kompromisu, ale i sposób, w jaki strony rozpoznają ryzyko, nieodwracalność decyzji oraz możliwość późniejszego naruszenia ustaleń. Badania te wyznaczają zarazem ważną granicę moralną demokratycznego procesu decyzyjnego: niskie poparcie dla porozumienia nie stanowi automatycznego uzasadnienia dla trwałego naruszania praw człowieka ani ograniczania samostanowienia. Legitymizacja demokratyczna pozostaje wartością zasadniczą, lecz nie znosi obowiązków wynikających z podstawowych norm prawnych; w przeciwnym razie większość mogłaby uznać określone formy dyskryminacji za dopuszczalne tylko dlatego, że uzyskały one poparcie wyborcze. Właściwa

konstrukcja pokojowa wymaga więc jednoczesnego respektowania politycznej podmiotowości społeczeństw i ochrony podstawowych praw, których istnienie nie zależy od bieżącego wyniku sondażu. Przedstawione analizy pozwalają przejść od normatywnych koncepcji ustroju do badania psychologicznych warunków ich społecznej akceptacji.

W obliczu długotrwałego konfliktu narodowego zagrożenie nie dotyczy wyłącznie fizycznego bezpieczeństwa jednostek, lecz również trwałości ich wyobrażeń o własnej tożsamości, historii i przyszłości. W teorii bezpieczeństwa ontologicznego, rozwijanej przez Anthony'ego Giddensa, kluczowa jest możliwość zachowania względnej ciągłości obrazu świata oraz przewidywalności podstawowych warunków egzystencji. W stosunkach międzynarodowych koncepcję tę rozwinęli m.in. Jennifer Mitzen i Brent J. Steele, wskazując, że państwa i społeczności mogą trwać przy określonych wzorcach konfliktu, gdyż ich utrzymywanie zapewnia przewidywalność relacji z przeciwnikiem – nawet za cenę znacznych kosztów materialnych i ludzkich. Z tej perspektywy trwałość konfliktu nie musi wynikać wyłącznie z przekonania przywódców o możliwości odniesienia militarnego zwycięstwa.

Instytucjonalne narracje zagrożenia blokują kompromis

Bariera ta może wynikać z instytucjonalnego utrwalenia określonych narracji zagrożenia, w których jakiekolwiek ustępstwo jest przedstawiane jako utrata tożsamości lub zaprzeczenie historycznemu cierpieniu. W przypadku Izraela pamięć o europejskim antysemityzmie, Zagładzie i kolejnych konfliktach zbrojnych buduje wyjątkowo silne społeczne zapotrzebowanie na bezpieczeństwo. Z kolei w doświadczeniu palestyńskim Nakba, okupacja, utrata domów i brak politycznej samodzielności stanowią fundament zbiorowej pamięci oraz przekonania o konieczności przywrócenia sprawiedliwości.

Nie oznacza to, że oba te doświadczenia mają identyczną genezę ani że ich instytucjonalne konsekwencje są symetryczne. Wskazuje to jednak na powstawanie konkurencyjnych narracji egzystencjalnego zagrożenia, których wzajemne oddziaływanie utrudnia społeczne zaakceptowanie politycznego kompromisu. W psychologii konfliktu kluczową rolę odgrywa koncepcja Daniela Bar-Tala dotycząca społeczno-psychologicznej infrastruktury konfliktów przewlekłych. Autor ten zwraca uwagę na znaczenie zbiorowej pamięci, przekonań o słuszności własnej sprawy, delegitymizacji przeciwnika, poczucia krzywdy oraz potrzeby utrzymywania wewnętrznej solidarności. W tym ujęciu konflikt nie jest jedynie ciągiem działań militarnych, lecz systemem przekonań reprodukowanym przez edukację, media, praktyki upamiętniania i instytucje publiczne.

Utrzymywanie takiego stanu rzeczy prowadzi z czasem do sytuacji, w której alternatywne modele relacji między społecznościami uznaje się za nierealistyczne, moralnie podejrzane lub zagrażające bezpieczeństwu własnej grupy. Z perspektywy teorii tożsamości społecznej uznanie cierpienia drugiej strony może być postrzegane jako pośrednie zakwestionowanie własnej historii. Jeśli dominująca narracja przedstawia grupę przede wszystkim jako ofiarę przemocy i obrońcę słusznych praw, ujawnienie naruszeń popełnianych przez jej własne instytucje wywołuje dysonans poznawczy. W takich warunkach dochodzi do selektywnej interpretacji dowodów, pomniejszania znaczenia pewnych wydarzeń lub kwestionowania wiarygodności świadków. Mechanizm ten nie jest domeną jednej społeczności – występuje wszędzie tam, gdzie zbiorowa samoocena jest silnie powiązana z moralną interpretacją historii. Istotne uzupełnienie wnosi teoria uzasadniania systemu Johna Josta i Mahzarin Banaji, która wskazuje, że przekonania legitymizujące istniejący porządek społeczny mogą być podtrzymywane nawet przez osoby, których interesy nie są przez ten porządek chronione.

Instytucjonalne ograniczanie niepewności i rola kontaktu międzygrupowego

W warunkach konfliktu podobny mechanizm może prowadzić do uznawania trwałej nierówności za nieuniknioną konsekwencję bezpieczeństwa, historii lub społecznej konieczności. Zmiana instytucjonalna wymaga zatem nie tylko przedstawienia dowodów niesprawiedliwości, lecz także stworzenia wiarygodnej wizji alternatywnego porządku, który nie będzie postrzegany jako źródło jeszcze większego zagrożenia. Tutaj kluczowe staje się pojęcie dylematu bezpieczeństwa, rozwijane w teorii stosunków międzynarodowych przez Johna Herza i Roberta Jervisa.

Działania podejmowane przez jedną stronę w celu zwiększenia własnego bezpieczeństwa mogą być interpretowane przez przeciwnika jako przygotowanie do agresji, co prowadzi do wzajemnego wzmacniania potencjału militarnego i wzrostu poczucia zagrożenia. Nie oznacza to, że każde działanie obronne jednej strony jest moralnie albo prawnie równoważne działaniom drugiej. Pozwala jednak rozpoznać mechanizm, w którym subiektywnie ochronne decyzje mogą prowadzić do obiektywnego pogarszania warunków bezpieczeństwa wszystkich uczestników. Z perspektywy teorii gier sytuacja ta przypomina dylemat więźnia, w którym brak wzajemnego zaufania i wiarygodnych gwarancji prowadzi do rezultatów mniej korzystnych niż te możliwe w warunkach skutecznej współpracy. Projekty pokojowe wymagają zatem instytucjonalnego ograniczania niepewności. Mogą temu służyć uzgodnione mechanizmy monitorowania przestrzegania

porozumienia, niezależne procedury rozstrzygania sporów, kontrola uzbrojenia, odpowiednio skonstruowane gwarancje międzynarodowe oraz rozwijanie współzależności gospodarczych.

Nie należy jednak zakładać, że sama współzależność automatycznie eliminuje konflikt, gdyż może ona prowadzić do nowych form zależności i dominacji. Kluczowe jest to, czy obie strony posiadają rzeczywistą możliwość wpływania na wspólne instytucje i czy naruszenie porozumienia wywołuje wiarygodne konsekwencje. Z perspektywy ekonomii politycznej interesujący pozostaje problem zobowiązań niemożliwych do wiarygodnego zagwarantowania, rozwijany w badaniach Jamesa Fearona nad przyczynami wojen. Strony mogą preferować rozwiązanie negocjacyjne względem dalszego konfliktu, lecz nie być zdolne do jego zawarcia, jeśli obawiają się, że późniejsze zmiany stosunku sił umożliwią jednej z nich złamanie uzgodnień.

Problem ten staje się szczególnie intensywny w sytuacji przekazywania kompetencji bezpieczeństwa i kontroli nad terytorium. Trwały pokój wymaga więc takiej konstrukcji gwarancji, która ogranicza nie tylko możliwość bezpośredniego oszustwa, ale również uzasadnione obawy dotyczące przyszłego zachowania uczestników porozumienia.

Ważną część współczesnych badań nad ograniczaniem konfliktów etnicznych stanowi teoria kontaktu międzygrupowego, której klasyczne sformułowanie przedstawił Gordon Allport w książce "The Nature of Prejudice" z 1954 roku. Allport wskazywał na znaczenie odpowiednich warunków kontaktu pomiędzy przedstawicielami różnych grup społecznych, obejmujących względną równość statusu, wspólne cele, współpracę i instytucjonalne wsparcie. Nie oznacza to, że każdy kontakt prowadzi do zmniejszenia uprzedzeń. W określonych warunkach może on wręcz wzmacniać wrogość, szczególnie jeśli odbywa się w atmosferze rywalizacji, zagrożenia albo trwałej asymetrii władzy.

Podstawowym problemem badawczym pozostaje zatem określenie warunków, w których bezpośrednie doświadczenie innych ludzi uczestniczy w przekształcaniu stereotypowych przekonań dotyczących całej społeczności. Znaczącego wsparcia empirycznego dla teorii Allporta dostarczyła metaanaliza Thomasa Pettigrewa i Lindy Tropp, opublikowana w 2006 roku w "Journal of Personality and Social Psychology".

Badacze uwzględnili 713 niezależnych prób badawczych pochodzących z 515 badań i wykazali, że kontakt międzygrupowy zazwyczaj wiąże się ze zmniejszeniem uprzedzeń. Efekt ten występował w zróżnicowanych środowiskach społecznych i wobec różnych kategorii grup, a jego znaczenie nie zostało wyjaśnione wyłącznie przez selekcję uczestników albo stronniczość publikacyjną. Badanie potwierdziło również, że warunki wskazywane przez Allporta mogą zwiększać skuteczność kontaktu, choć nie są bezwzględnie konieczne w każdym przypadku.

Dialog nieoficjalny jako wsparcie reform instytucjonalnych

Zastosowanie tych ustaleń do stosunków izraelsko-palestyńskich wymaga jednak uwzględnienia specyfiki tego konfliktu. Kontakt między przedstawicielami społeczności pozostających w głębokiej asymetrii politycznej i gospodarczej nie jest tożsamy z eksperymentalną sytuacją względnie równorzędnych uczestników. Gdy jedna grupa dysponuje znaczną przewagą instytucjonalną, a druga doświadcza ograniczeń prawnych i materialnych, zwykłe spotkania mogą jedynie uwypuklić istniejące nierówności, zamiast pomóc w ich przezwyciężeniu. Programy edukacyjne i dialogowe powinny zatem uwzględniać relację między kontaktami interpersonalnymi a strukturą władzy, nie traktując wzajemnej sympatii jako substytutu reform instytucjonalnych.

Szczególny wkład w rozwijanie metod rozwiązywania tego sporu wniósł Herbert C. Kelman, psycholog społeczny zajmujący się interaktywnym rozwiązywaniem problemów. Już od lat siedemdziesiątych XX wieku organizował on nieoficjalne warsztaty i spotkania przedstawicieli obu stron, których celem było wypracowanie wzajemnego rozumienia podstawowych potrzeb, zagrożeń oraz możliwości porozumienia. W późniejszych opracowaniach Kelman podkreślał znaczenie relacji między procesami nieoficjalnego dialogu a właściwymi negocjacjami politycznymi. Warsztaty tworzyły przestrzeń do testowania nowych propozycji i podważania stereotypów, lecz nie zastępowały kompetencji organów państwowych ani formalnych przedstawicieli politycznych. W tym kontekście szczególnie przydatna okazuje się koncepcja dyplomacji drugiego toru (Track II diplomacy), odnosząca się do nieoficjalnych form kontaktu między osobami posiadającymi wpływ społeczny, ekspercki lub polityczny, które jednak nie występują w roli formalnych negocjatorów państwowych.

Znaczenie tej metody polega na możliwości podejmowania kwestii, których publiczne rozstrzygnięcie jest utrudnione przez polityczne koszty kompromisu. W warunkach długotrwałego konfliktu takie przedsięwzięcia pozwalają rozwijać nowe kategorie interpretacyjne, testować projekty ustrojowe i budować relacje osobiste ułatwiające późniejszą współpracę instytucjonalną. Ich skuteczność zależy jednak od możliwości przeniesienia rezultatów dialogu na poziom właściwego procesu politycznego.

Z tej perspektywy należy rozpatrywać działalność izraelskich i palestyńskich organizacji obywatelskich, podejmujących wspólne inicjatywy edukacyjne, dokumentacyjne i społeczne. Nie wszystkie te organizacje reprezentują podobne programy polityczne, a ich działania nie muszą prowadzić do jednakowych rezultatów. Część z nich koncentruje się na dokumentowaniu naruszeń praw człowieka, inne rozwijają programy edukacyjne, wspierają poszkodowanych lub organizują

spotkania osób doświadczających osobistej straty. W każdym przypadku kluczowe staje się odróżnienie wartości kontaktu interpersonalnego od jego realnej zdolności do przekształcania struktur konfliktu.

Instytucjonalne mechanizmy zapobiegania eskalacji i wspólne zarządzanie zasobami

Warto przywołać badania Jamesa Fearona i Davida Laitina z artykułu **Explaining Interethnic Cooperation** (1996). Autorzy wskazują w nim, że pokojowe relacje między grupami etnicznymi są historycznie znacznie częstsze niż zorganizowana przemoc, a ich trwałość zależy od formalnych i nieformalnych instytucji ograniczających eskalację konfliktów jednostkowych. Kluczowe są tu mechanizmy pozwalające rozstrzygać spory bez automatycznego przenoszenia odpowiedzialności na całą zbiorowość. W kontekście konfliktów narodowych jest to ustalenie fundamentalne: trwały pokój nie wymaga całkowitego zaniku odmiennych tożsamości, lecz reguł zapobiegających przekształcaniu pojedynczych incydentów w starcia międzygrupowe.

Z perspektywy socjologii instytucjonalnej kluczowe staje się zatem rozwijanie mechanizmów ograniczających zbiorowe obarczanie winą. Jeśli naruszenie popełnione przez członka jednej grupy jest skutecznie rozpoznawane i sankcjonowane indywidualnie, drastycznie spada prawdopodobieństwo eskalacji konfliktu. W tym ujęciu praworządność i sprawiedliwe sądownictwo pełnią funkcję tarczy chroniącej pokojowe współistnienie wspólnot narodowych. Zdolność do indywidualizacji odpowiedzialności przestaje być wówczas jedynie zasadą prawa karnego, a staje się cennym zasobem społecznym hamującym mechanizmy odwetu.

Trwałe rozwiązanie konfliktu nie może jednak opierać się wyłącznie na deklaracjach politycznych, gdyż rzeczywista suwerenność i godne życie wymagają dostępu do podstawowych zasobów materialnych. Chodzi tu przede wszystkim o systemy zaopatrzenia w wodę, infrastrukturę energetyczną, transport, gospodarkę mieszkaniową, ochronę środowiska, dostęp do ziemi rolniczej oraz możliwość prowadzenia działalności gospodarczej.

W przypadku konfliktu izraelsko-palestyńskiego kwestie te komplikuje nierównomierny rozkład zasobów, historyczne przekształcenia własności i wieloletnie ograniczenia w dostępie do poszczególnych obszarów. Z perspektywy ekonomii instytucjonalnej efektywne gospodarowanie zasobami nie zależy bowiem tylko od ich fizycznej dostępności, lecz od reguł określających prawa korzystania, kompetencji administracyjnych i sposobów rozwiązywania sporów. Elinor Ostrom w pracy **Governing the Commons** (1990) podważała przekonanie, że zarządzanie zasobami

wspólnymi wymaga albo pełnej centralizacji państwowej, albo bezwarunkowej prywatyzacji. Wskazywała na możliwość tworzenia trwałych systemów samorządowych i współdzielonych reguł, w których użytkownicy sami ustalają zasady korzystania z zasobów i monitorują ich przestrzeganie. W kontekście wspólnych systemów wodnych i infrastruktury transgranicznej teoria ta dostarcza narzędzi do projektowania współpracy opartej na rzeczywistym udziale zainteresowanych społeczności.

Systemy hydrologiczne nie podlegają bowiem prostemu podziałowi według granic politycznych. Podziemne warstwy wodonośne, zlewnie rzek i infrastruktura przesyłowa często obejmują terytoria podlegające różnym jurysdykcjom, a działania w jednym miejscu wpływają na dostępność wody w innym. Gospodarka wodna jest więc przykładem problemu wymagającego współpracy przekraczającej granice polityczne. Nie oznacza to rezygnacji z suwerenności, lecz konieczność ustanowienia wspólnych zasad dostępu i inwestycji. W warunkach głębokiej nierówności ekonomicznej kluczowe jest jednak, aby wspólne instytucje nie utrwalały przewagi podmiotu dysponującego większymi zasobami finansowymi i technicznymi. Podobne zależności występują w systemach energetycznych, których stabilność zależy od infrastruktury przesyłowej i źródeł zasilania.

Zniszczenie infrastruktury energetycznej może prowadzić do kaskadowych konsekwencji dla szpitali, gospodarki wodnej, telekomunikacji i transportu. W teorii systemów złożonych zjawisko to określa się jako wzajemną zależność infrastruktury krytycznej – awaria jednego elementu zaburza działanie wielu pozostałych. Dlatego odbudowa obszarów zniszczonych wojną nie może ograniczać się jedynie do wznoszenia nowych budynków.

Budowa zdolności instytucjonalnej jako fundament stabilności

Proces ten wymaga odpowiedniego planowania sieci infrastrukturalnych, finansowania usług publicznych oraz budowy zdolności administracyjnych niezbędnych do ich długotrwałego utrzymania. Z perspektywy ekonomii rozwoju kluczowa staje się koncepcja zdolności instytucjonalnej, rozwijana między innymi przez Douglassa Northa, Daniego Rodrika i Francisa Fukuyamę.

Państwo posiadające formalną suwerenność, lecz niewystarczające zasoby administracyjne i finansowe, może mieć trudności z wypełnianiem podstawowych obowiązków wobec obywateli. W przypadku przyszłej państwowości palestyńskiej problem ten obejmowałby konieczność stworzenia

systemu podatkowego, niezależnego sądownictwa, profesjonalnej administracji, stabilnych instytucji bezpieczeństwa oraz skutecznych mechanizmów antykorupcyjnych. Równocześnie nie wolno utożsamiać słabości instytucjonalnej z brakiem prawa do samostanowienia, gdyż sprawność państwa jest w dużej mierze rezultatem możliwości prowadzenia samodzielnej polityki i zarządzania odpowiednimi zasobami. Zatem proces pokojowy powinien obejmować nie tylko negocjacje dotyczące granic i bezpieczeństwa, lecz również program rozwoju gospodarczego oparty na mierzalnych wskaźnikach zdolności instytucjonalnej. Istotny pozostaje dostęp do edukacji, zatrudnienia, rynku mieszkaniowego, transportu i ochrony zdrowia; pogorszenie tych warunków może bowiem zwiększać społeczną podatność na radykalizację i osłabiać legitymizację instytucji pokojowych. Nie oznacza to jednak, że ubóstwo automatycznie prowadzi do przemocy politycznej lub wyjaśnia wszystkie formy terroryzmu. Badania nad radykalizacją wskazują na wielość czynników: od ideologii i doświadczenia przemocy, po strukturę organizacyjną i możliwości politycznego uczestnictwa.

Rzeczywiste warunki społeczne pozostają jednak ważnym elementem szerszej architektury bezpieczeństwa. Jednym z najbardziej wymagających punktów przyszłego porozumienia jest problem sprawiedliwości przejściowej, której współczesne koncepcje rozwijano przede wszystkim w odniesieniu do społeczeństw wychodzących z dyktatury, wojny lub systemowej przemocy ku porządkowi demokratycznemu. Ruti Teitel w książce „Transitional Justice” z 2000 roku wskazywała na szczególny charakter mechanizmów prawnych i instytucjonalnych stosowanych w okresach głębokiej transformacji politycznej. Ich znaczenie nie ogranicza się do karania sprawców, lecz obejmuje również dokumentowanie naruszeń, naprawianie szkód, reformowanie instytucji oraz tworzenie warunków społecznej odbudowy.

Sprawiedliwość naprawcza poprzez uznanie i pamięć wielokierunkową

W sporze izraelsko-palestyńskim wyjątkowo trudnym problemem pozostaje powrót uchodźców i restytucja własności. Zakres historyczny tego zagadnienia obejmuje przede wszystkim wydarzenia wojny 1948 roku, ale także późniejsze przemieszczenia ludności. Z perspektywy prawa prywatnego kluczowe jest ustalenie pierwotnych tytułów własności, przebiegu późniejszych transferów, zmian w zabudowie oraz praw osób obecnie zamieszkujących dane nieruchomości. W wielu przypadkach bezpośrednie przywrócenie stanu poprzedniego utrudnia upływ czasu, zniszczenie budynków, wielokrotne przekształcenia własności i ukształtowanie się nowych relacji społecznych. Nie oznacza to jednak automatycznego zaniku roszczeń historycznych ani konieczności ograniczania

naprawienia szkody do jednego instrumentu prawnego. Istotne staje się tu rozróżnienie między restytucją, odszkodowaniem a satysfakcją i innymi formami zadośćuczynienia. Restytucja dąży do możliwie pełnego przywrócenia stanu wcześniejszego, podczas gdy odszkodowanie stanowi konkretną rekompensatę majątkową.

Satysfakcja może przyjmować postać uznania naruszenia, przeprosin, upamiętnienia i innych działań symbolicznych. W praktyce sprawiedliwość przejściowa często wymaga łączenia tych instrumentów; całkowite odtworzenie przeszłości bywa bowiem niemożliwe, a sama rekompensata finansowa nie znosi społecznego ciężaru utraty domu i poczucia przynależności. Z perspektywy teorii sprawiedliwości naprawczej ofiary naruszeń mogą oczekiwać nie tylko zadośćuczynienia materialnego, ale przede wszystkim publicznego uznania rzeczywistości ich krzywdy. Axel Honneth, rozwijając teorię uznania, wskazywał na fundamentalne znaczenie społecznych relacji szacunku dla kształtowania tożsamości indywidualnej i zbiorowej. Pomijanie konkretnej historii cierpienia może zatem prowadzić do wtórnej krzywdy, wynikającej z odmowy uznania społecznej doniosłości tego doświadczenia. Jednocześnie uznanie traumy jednej wspólnoty nie powinno odbywać się kosztem pamięci drugiej, gdyż prowadziłoby to do tworzenia konkurencyjnego mechanizmu symbolicznej dominacji.

W tym miejscu kluczowa staje się koncepcja pamięci wielokierunkowej Michaela Rothberga, przedstawiona w pracy Multidirectional Memory z 2009 roku. Autor argumentuje, że pamięć o historycznych katastrofach nie musi być zasobem rzadkim, którego przyznanie jednej grupie automatycznie pomniejsza doświadczenia innej. Możliwe jest budowanie relacji między odmiennymi historiami przemocy, pod warunkiem zachowania ich konkretności faktograficznej i odrębności moralnej. W kontekście izraelsko-palestyńskim oznacza to możliwość jednoczesnego uznawania rzeczywistości Zagłady i palestyńskiej Nakby, bez utożsamiania tych wydarzeń czy przekształcania ich w narzędzia wzajemnego oskarżania całych społeczności. Wyzwaniem pozostaje jednak instytucjonalne przełożenie tak rozumianej pamięci na programy edukacyjne.

Historia przedstawiana wyłącznie z perspektywy własnej wspólnoty może wprawdzie wzmacniać więzi narodowe, lecz jednocześnie ogranicza zdolność do rozpoznawania krzywd innych. Z drugiej strony próba stworzenia jednej, całkowicie uzgodnionej narracji grozi zatarciem rzeczywistych sporów historycznych i różnic interpretacyjnych. Bardziej obiecujące wydaje się rozwijanie programów umożliwiających konfrontację różnych świadectw przy zachowaniu wspólnych standardów krytyki źródeł. Nie wymaga to uznania, że każda narracja jest jednakowo wiarygodna, lecz przyjęcia, iż różne społeczności mogą mieć odmienne doświadczenia tego samego wydarzenia, których znaczenie powinno zostać poddane rzetelnej analizie.

Pokój pozytywny wymaga instytucjonalnej przewidywalności zamiast dominacji

Sprawiedliwość przejściowa wymaga szczególnej równowagi między odpowiedzialnością za konkretne czyny a ochroną przyszłych pokoleń przed dziedziczeniem nieograniczonej winy. Potomkowie sprawców nie stają się automatycznie odpowiedzialni karnie za ich działania, choć mogą korzystać z rezultatów wcześniejszych naruszeń. Odpowiedzialność polityczna może zatem obejmować współdziałanie na rzecz naprawy trwałych skutków niesprawiedliwości, bez wprowadzania zasady dziedzicznej odpowiedzialności karnej. Konstrukcja ta stanowi ważne narzędzie oddzielenia historycznej pamięci krzywdy od nieograniczonego prawa do odwetu.

Analiza koncepcji nacjonalizmu, kolonializmu osadniczego, wojny sprawiedliwej, suwerenności, psychologii konfliktu i sprawiedliwości przejściowej pozwala sformułować szerszą teorię instytucjonalnych warunków trwałego pokoju. Kluczowe jest w niej odróżnienie zakończenia bezpośrednich działań wojennych od usunięcia strukturalnych źródeł konfliktu. Zawieszenie broni może ograniczyć liczbę ofiar i otworzyć przestrzeń do negocjacji, lecz samo w sobie nie rozwiązuje problemów terytorialnych, kwestii praw obywatelskich, uchodźstwa czy bezpieczeństwa.

W teorii Johana Galtunga różnica ta odpowiada rozróżnieniu między pokojem negatywnym, rozumianym jako brak bezpośredniej przemocy, a pokojem pozytywnym, obejmującym instytucjonalne warunki sprawiedliwości i ograniczanie przemocy strukturalnej. Z perspektywy współczesnych nauk społecznych należy jednak unikać przekształcania pokoju pozytywnego w nieokreślony ideał społecznej harmonii; konieczne jest wskazywanie konkretnych instytucji, praw i praktyk, których funkcjonowanie można realnie oceniać. Pokój wymaga zatem zdolności do skutecznego indywidualizowania odpowiedzialności, ochrony ludności cywilnej, zapewnienia równych standardów prawnych i ograniczania arbitralności władzy. Wymaga także uzgodnionych mechanizmów bezpieczeństwa, gdyż społeczność pozbawiona rzeczywistych gwarancji ochrony życia może nie zaakceptować nawet formalnie sprawiedliwego projektu ustrojowego. Nie oznacza to jednak, że bezpieczeństwo jest wartością niepodlegającą ograniczeniom. Prawo humanitarne i konstytucjonalizm ustanawiają normy, które mają przeciwdziałać przekształcaniu ochrony jednej wspólnoty w trwałe naruszanie podstawowych uprawnień innej.

W tym miejscu zasadnicze okazuje się rozróżnienie między bezpieczeństwem przez dominację a bezpieczeństwem przez instytucjonalną przewidywalność. Pierwszy model opiera się na założeniu, że trwała przewaga militarna i administracyjna nad przeciwnikiem jest najskuteczniejszym sposobem ograniczania zagrożenia. Drugi zakłada, że długoterminowe bezpieczeństwo wymaga stworzenia porządku, w którym żadna strona nie posiada nieograniczonej możliwości arbitralnego

naruszania praw drugiej. Nie oznacza to całkowitej eliminacji sił bezpieczeństwa ani zastąpienia prawa abstrakcyjną moralną życzliwością.

Wymaga to jednak odpowiedniej kontroli instytucji przymusu, niezależnego sądownictwa, przejrzystych procedur oraz wiarygodnych mechanizmów reagowania na naruszenia. Z perspektywy filozofii politycznej istotne pozostaje również to, że prawo narodów do samostanowienia nie powinno być interpretowane jako nieograniczony tytuł do podporządkowywania innych społeczności. Narodowa suwerenność służy ochronie kultury, języka, bezpieczeństwa i politycznej sprawczości, ale jej prawomocność pozostaje związana z odpowiedzialnością wobec ludzi podlegających decyzjom instytucji państwowych. Szczególne znaczenie uzyskują zatem rozwiązania pozwalające oddzielać kulturową przynależność od nierówności praw podstawowych, niezależnie od tego, czy przyjmują formę dwóch państw, jednego państwa demokratycznego czy odpowiednio skonstruowanej konfederacji. Żadnego z omawianych projektów ustrojowych nie można uznać za moralnie wystarczający wyłącznie ze względu na jego nazwę.

Dwa państwa mogą zapewniać odrębne samostanowienie, lecz pozostawać związane głęboką asymetrią gospodarczą i bezpieczeństwa. Jedno państwo może formalnie uznawać równe obywatelstwo, a zarazem nie dysponować instytucjami zdolnymi do ochrony mniejszości i ograniczania przemocy. Konfederacja może umożliwiać połączenie narodowej autonomii i wspólnego zarządzania, ale wymaga szczególnie rozwiniętych mechanizmów wzajemnego zaufania i rozstrzygania sporów. W każdym przypadku konieczna pozostaje analiza rzeczywistej wykonalności, legitymizacji społecznej oraz zgodności przyjmowanych rozwiązań z podstawowymi normami prawa międzynarodowego.

Bezpieczeństwo i samostanowienie jako wzajemne zobowiązania etyczne

Wartością historycznej krytyki Benjamina Mosera pozostaje przypomnienie, że żydowska tożsamość polityczna nie była i nie jest ograniczona do jednego, koniecznego programu państwowego. Istniały rozbudowane koncepcje emancypacji obywatelskiej, autonomii diasporalnej, religijnej krytyki nacjonalizmu, syjonizmu kulturowego oraz polityczne projekty dwunarodowe. Nie oznacza to, że wszystkie te stanowiska były jednakowo skuteczne lub stanowiły realnie dostępne rozwiązania w każdym okresie historycznym.

Dowodzi to jednak, że historia żydowskiej myśli politycznej obejmuje rzeczywiste spory o relacje między bezpieczeństwem, suwerennością a odpowiedzialnością za drugiego człowieka. Podobnie palestyńska podmiotowość narodowa nie może zostać zredukowana do jednej organizacji czy jednego sposobu rozumienia walki o samostanowienie. Wśród Palestyńczyków współistniały odmienne programy polityczne, religijne i społeczne – od projektów państwowości po różne koncepcje współistnienia.

Kluczowe jest zatem odróżnienie praw zbiorowych wspólnoty od odpowiedzialności konkretnych struktur politycznych i poszczególnych osób. Trwałego pokoju nie da się zbudować na zasadzie, według której jeden naród uzyskuje bezpieczeństwo poprzez trwałe ograniczanie podmiotowości drugiego; równie niedopuszczalne jest usprawiedliwianie przemocy przeciwko ludności cywilnej odwołaniem do doświadczeń narodowej krzywdy.

W perspektywie długiego trwania istotna pozostaje możliwość przekształcenia konkurencyjnych narracji historycznych w źródło wspólnej odpowiedzialności instytucjonalnej. Nie wymaga to zniesienia różnic religijnych, narodowych czy politycznych, lecz uznania, że bezpieczeństwo zależy od norm ograniczających działania wszystkich uczestników stosunków społecznych. Historyczne doświadczenia żydowskiej diaspory, europejskiego antysemityzmu, Zagłady, palestyńskiego uchodźstwa i współczesnej okupacji powinny być zatem badane z zachowaniem odrębności faktograficznej oraz z równoczesnym rozpoznawaniem możliwych wniosków uniwersalistycznych. Nie chodzi o ustanawianie moralnej równoważności zdarzeń, lecz o wypracowanie zasad zapobiegających kolejnym formom prześladowania i dominacji. Żadne państwo nie posiada bowiem absolutnego prawa do bezpieczeństwa rozumianego jako nieograniczona kontrola nad życiem innych ludzi, a żadna wspólnota nie może realizować samostanowienia poprzez przemoc wymierzoną w osoby nieuczestniczące w działaniach zbrojnych. Właściwe rozumienie bezpieczeństwa wymaga połączenia prawa do ochrony z obowiązkiem respektowania granic przymusu. Dopiero wtedy można tworzyć instytucje, w których pamięć krzywdy nie stanowi bezwarunkowego usprawiedliwienia dla aktualnych działań politycznych.

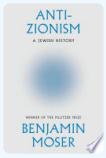
Wnioski te wykraczają poza konflikt izraelsko-palestyński. Wspólnota może wierzyć w szczególne znaczenie własnej historii, religii i kultury, lecz moralna wartość tego przekonania ujawnia się przede wszystkim w sposobie traktowania innych. Jeśli narodowa suwerenność służy ochronie życia, wolności i godności, staje się istotnym instrumentem rozwoju. Jeśli jednak zostaje uznana za źródło nieograniczonej kompetencji do podporządkowywania innych społeczności, wchodzi w konflikt z podstawowymi zasadami sprawiedliwości i prawem międzynarodowym.

Dalsze rozważania powinny zatem przejść od historycznych koncepcji suwerenności ku pogłębionej analizie etyki odpowiedzialności, psychologii pojednania oraz mechanizmów odbudowy zaufania po

przemocy masowej. Szczególne znaczenie uzyskują wtedy koncepcje Hannah Arendt, Emmanuela Lévinasa, Paula Ricoeura, Johna Paula Lederacha i badania nad sprawiedliwością naprawczą. Pozwalają one rozpoznać warunki, w których społeczeństwa nie tylko ograniczają przemoc, ale odzyskują zdolność do wspólnego życia bez trwałego podporządkowania jednych ludzi drugim. W perspektywie aksjologicznej granicę każdego projektu narodowego wyznacza uznanie, że prawo własnej wspólnoty do bezpieczeństwa i samostanowienia nie może stać się prawem do pozbawiania tychże wartości innych ludzi. Zasada ta nie usuwa historycznych sprzeczności ani nie zastępuje negocjacji politycznych, lecz stanowi warunek ich moralnej prawomocności, odróżniając odpowiedzialną obronę wspólnoty od przemocy prowadzącej do trwałego podporządkowania człowieka człowiekowi.

> Ostatecznie moralna wartość każdego projektu narodowego objawia się nie w sile jego suwerenności, lecz w sposobie traktowania Innego. Czy jesteśmy w stanie wyobrazić sobie bezpieczeństwo, które nie karmi się lękiem i dominacją nad sąsiadem? Granicą każdej tożsamości musi być uznanie, że prawo do ochrony własnej wspólnoty kończy się tam, gdzie zaczyna się systemowe pozbawianie wolności drugiego człowieka.

Inspiracje

[1]

"Anti-Zionism A Jewish History" Benjamin Moser

Doubleday | ISBN: 9780385551250

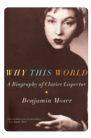
Benjamin Franzis Moser (ur. 14 września 1976) to amerykański pisarz, biograf, eseista i tłumacz. Wychowany w Houston w Teksasie, uzyskał licencjat z historii na Uniwersytecie Browna, a następnie tytuł magistra i doktora na Uniwersytecie w Utrechcie w Holandii. Moser zyskał szerokie uznanie za pionierską pracę „Dlaczego ten świat: Biografia Clarice Lispector" (2009), która była finalistą nagrody National Book Critics Circle Award i odegrała kluczową rolę w ożywieniu międzynarodowej czytelnictwa dla ukraińsko-brazylijskiej pisarki modernistycznej. W 2020 roku zdobył Nagrodę Pulitzera w kategorii biografii za obszerne studium „Sontag: Jej życie i twórczość" (2019). Wcześniej felietonista „Harper's Magazine" i „The New York Times Book Review", Moser publikował również liczne prace na temat sztuki, literatury i historii Europy i Ameryki Łacińskiej.

Benjamin Franzis Moser (born September 14, 1976) is an American author, biographer, essayist, and translator. Raised in Houston, Texas, he earned a bachelor's degree in history from Brown University and later completed a master's degree and doctorate at Utrecht University in the Netherlands. Moser achieved widespread recognition for his pioneering work 'Why This World: A Biography of Clarice Lispector' (2009), which was a finalist for the National Book Critics Circle Award and was instrumental in revitalizing international readership for the Ukrainian-Brazilian modernist writer. In 2020, he won the Pulitzer Prize for Biography for his comprehensive study 'Sontag: Her Life and Work' (2019). Formerly a columnist for Harper's Magazine and The New York Times Book Review, Moser has also published extensively on European and Latin American art, literature, and history.

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] **"Why this World"**

Benjamin Moser

2009 | Oxford University Press, USA | ISBN: 9780199895823

[2] **"The Upside-Down World"**

Benjamin Moser

2023 | Liveright Publishing | ISBN: 9781324092261

[3] **"Sontag"**

Benjamin Moser

2019 | HarperCollins | ISBN: 9780062896414

[4] **"Sontag: Vida e obra"**

Benjamin Moser

2022 | OBJECTIVA | ISBN: 9789897846281

[5] **"Por qué este mundo. Una biografía de Clarice Lispector"**

Benjamin Moser

2017 | Siruela | ISBN: 9788417151560

[6] **"El mundo del revés"**

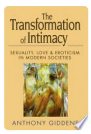
Benjamin Moser

2025 | Anagrama | ISBN: 9788433948441

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] **"Baʿīdan ʿan al-Yasār wa-al-Yamīn: Mustaqbal al-Siyāsāt al-Rādīkāliyya"**

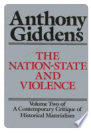
Anthony Giddens

[8] **"The Transformation of Intimacy"**

Anthony Giddens

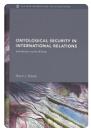
John Wiley & Sons | ISBN: 9780745666501

[9] **"The Nation-State and Violence"**

Anthony Giddens

Univ of California Press | ISBN: 9780520060395

[10] **"Ontological Security in International Relations"**

Brent J. Steele

2008 | Routledge | ISBN: 9780415772761

[11] **"Gordon Allport, the man and his ideas"**

Gordon Allport

1971 | Dutton Adult

[12] "Personality: A psychological interpretation"

Gordon Allport

[13] "The Nature of Prejudice"

Gordon Allport

1979 | Addison Wesley Publishing Company

[14] "Understanding Institutional Diversity"

Elinor Ostrom

2005 | ISBN: 9780691122076

[15] "Rules, Games, and Common-pool Resources"

Elinor Ostrom, Roy Gardner, James Walker

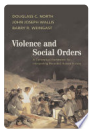
1994

[16] "Institutions, Institutional Change and Economic Performance"

Douglass North

1990

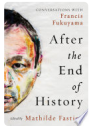
[17] "Violence and Social Orders"

Douglass Cecil North, John Joseph Wallis, Barry R. Weingast

2009 | Cambridge University Press | ISBN: 9780521761734

[18] "On productivism"

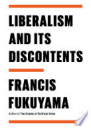
Dani Rodrik

[19] "After the end of history : conversations with Francis Fukuyama"

Francis Fukuyama

Georgetown University Press | ISBN: 9781647120863

[20] "Liberalism and its discontents"

Francis Fukuyama

Farrar, Straus and Giroux | ISBN: 9780374606725

[21] "Transitional Justice"

Ruti G. Teitel

2000 | Oxford University Press | ISBN: 9780199728015

[22] "Globalizing Transitional Justice"

Ruti G. Teitel

2014 | ISBN: 9780195394948

[23] "Presidential Visions of Transitional Justice"

Ruti G. Teitel

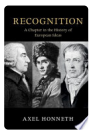
2025 | Oxford University Press | ISBN: 9780190871765

[24] "The Struggle for Recognition"

Axel Honneth

MIT Press | ISBN: 9780262581479

[25] "Recognition"

Axel Honneth

2020 | Cambridge University Press | ISBN: 9781108836869

[26] "Peace Problems"

Johan Galtung

1980

[27] "Peace, War and Defense"

Johan Galtung

1976

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] "Bowling Alone: America's Declining Social Capital"

Robert D. Putnam

1995 | Journal of democracy | DOI: 10.1353/jod.1995.0002

Źródło

[2] "The Prosperous Community: Social Capital and Public Life"

Robert D. Putnam

1993

Źródło

[3] **"Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America"**

Robert D. Putnam

1995 | PS Political Science & Politics | DOI: 10.1017/s1049096500058856

Źródło

[4] **"The social context of well–being"**

John F. Helliwell, Robert D. Putnam

2004 | Philosophical Transactions of the Royal Society B Biological Sciences | DOI: 10.1098/rstb.2004.1522

Źródło

[5] **"Spoiler Problems in Peace Processes"**

Stephen John Stedman

1997 | International Security | DOI: 10.1162/isec.22.2.5

Źródło

[6] **"Ending civil wars : the implementation of peace agreements"**

Stephen John Stedman, Donald S. Rothchild, Elizabeth M. Cousens

2002

Źródło

[7] **"Peace operations: From short-term to long-term commitment"**

Stephen John Stedman, Donald S. Rothchild

1996 | International Peacekeeping | DOI: 10.1080/13533319608413610

Źródło

[8] **"Power and Responsibility: Building International Order in an Era of Transnational Threats"**

Bruce D. Jones, Carlos Pascual, Stephen John Stedman

2009

Źródło

[9] **"Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-level Governance"**

Liesbet Hooghe, Gary Wolfe Marks

2003 | American Political Science Review | DOI: 10.1017/s0003055403000649

Źródło

[10] "Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?"

Liesbet Hooghe, Gary Wolfe Marks, Carole J. Wilson

2002 | Comparative Political Studies | DOI: 10.1177/001041402236310

Źródło

[11] "European Integration from the 1980s: State-Centric v. Multi-level Governance*"

Gary Wolfe Marks, Liesbet Hooghe, Kermit Blank

1996 | JCMS Journal of Common Market Studies | DOI: 10.1111/j.1468-5965.1996.tb00577.x

Źródło

[12] "Measuring party positions in Europe: The Chapel Hill expert survey trend file, 1999–2010"

Ryan Bakker, Catherine E. De Vries, Erica Edwards, Liesbet Hooghe, Seth Jolly, Gary Wolfe Marks

2012 | Party Politics | DOI: 10.1177/1354068812462931

Źródło

[13] "Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age"

Anthony Giddens

2020 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781003060963-59

Źródło

[14] "Central Problems in Social Theory: Action, structure and contradiction in social analysis"

Anthony Giddens

1979 | Bloomsbury Publishing Plc eBooks | DOI: 10.1007/978-1-349-16161-4

Źródło

[15] "Modernity and Self-Identity"

Anthony Giddens

2023 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781003320609-62

Źródło

[16] "The Third Way: The Renewal of Social Democracy"

Anthony Giddens

1999

Źródło

[17] "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma"

Jennifer Mitzen

2006 | European Journal of International Relations | DOI: 10.1177/1354066106067346

Źródło

[18] "Anxiety, fear, and ontological security in world politics: thinking with and beyond Giddens"

Catarina Kinnvall, Jennifer Mitzen

2020 | International Theory | DOI: 10.1017/s175297192000010x

Źródło

[19] "Anchoring Europe's civilizing identity: habits, capabilities and ontological security1"

Jennifer Mitzen

2006 | Journal of European Public Policy | DOI: 10.1080/13501760500451709

Źródło

[20] "An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics"

Catarina Kinnvall, Jennifer Mitzen

2016 | Cooperation and Conflict | DOI: 10.1177/0010836716653162

Źródło

[21] "Ontological Security in International Relations"

Brent J. Steele

2008 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9780203018200

Źródło

[22] "Ontological security and the power of self-identity: British neutrality and the American Civil War"

Brent J. Steele

2005 | Review of International Studies | DOI: 10.1017/s0260210505006613

Źródło

[23] "Ontological insecurities and the politics of contemporary populism"

Brent J. Steele, Alexandra Homolar

2019 | Cambridge Review of International Affairs | DOI: 10.1080/09557571.2019.1596612

Źródło

[24] **"Engaging the narrative in ontological (in)security theory: insights from feminist IR"**

William Delehanty, Brent J. Steele

2009 | Cambridge Review of International Affairs | DOI: 10.1080/09557570903104024

Źródło

[25] **"Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts"**

Daniel Bar-Tal

2007 | American Behavioral Scientist | DOI: 10.1177/0002764207302462

Źródło

[26] **"Shared Beliefs in a Society: Social Psychological Analysis"**

Daniel Bar-Tal

2000 | Sage eBooks | DOI: 10.4135/9781452204697

Źródło

[27] **"From Intractable Conflict Through Conflict Resolution To Reconciliation: Psychological Analysis"**

Daniel Bar-Tal

2000 | Political Psychology | DOI: 10.1111/0162-895x.00192

Źródło

[28] **"Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics"**

Daniel Bar-Tal

2013 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9781139025195

Źródło

[29] **"Political conservatism as motivated social cognition."**

John T. Jost, Jack Glaser, Arie W. Kruglanski, Frank J. Sulloway

2003 | Psychological Bulletin | DOI: 10.1037/0033-2909.129.3.339

Źródło

[30] **"The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness"**

John T. Jost, Mahzarin R. Banaji

1994 | British Journal of Social Psychology | DOI: 10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x

Źródło

[31] "Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks"

William J. Brady, Julian Augustus Wills, John T. Jost, Joshua Aaron Tucker, Jay Joseph Van Bavel

2017 | Proceedings of the National Academy of Sciences | DOI: 10.1073/pnas.1618923114

Źródło

[32] "Complementary Justice: Effects of "Poor but Happy" and "Poor but Honest" Stereotype Exemplars on System Justification and Implicit Activation of the Justice Motive."

Aaron C. Kay, John T. Jost

2003 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.85.5.823

Źródło

[33] "Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes."

Anthony G. Greenwald, Mahzarin R. Banaji

1995 | Psychological Review | DOI: 10.1037/0033-295x.102.1.4

Źródło

[34] "A unified theory of implicit attitudes, stereotypes, self-esteem, and self-concept."

Anthony G. Greenwald, Mahzarin R. Banaji, Laurie Ann Rudman, Shelly D. Farnham, Brian A. Nosek

2002 | Psychological Review | DOI: 10.1037/0033-295x.109.1.3

Źródło

[35] "The Role of Stereotyping in System-Justification and the Production of False Consciousness"

John T. Jost, Mahzarin R. Banaji

2004 | Political Psychology | DOI: 10.4324/9780203505984-17

Źródło

[36] "The Security Dilemma in International Relations: Background and Present Problems"

John H. Herz

2003 | International Relations | DOI: 10.1177/0047117803174001

Źródło

[37] "Idealist Internationalism and the Security Dilemma"

John H. Herz

1950 | World Politics | DOI: 10.2307/2009187

Źródło

[38] "Concepts of Security in South America"

Monica Herz

2010 | International Peacekeeping | DOI: 10.1080/13533312.2010.516938

Źródło

[39] "Cooperation under the Security Dilemma"

Robert L. Jervis

1978 | World Politics | DOI: 10.2307/2009958

Źródło

[40] "The Complexity of Cooperation: Agent-Based Models of Competition and Collaboration"

Francis Fukuyama, Robert Axelrod, Robert L. Jervis

1998 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20048800

Źródło

[41] "System Effects: Complexity in Political and Social Life"

Robert L. Jervis

1998 | Princeton University Press eBooks | DOI: 10.1515/9781400822409

Źródło

[42] "Security regimes"

Robert L. Jervis

1982 | International Organization | DOI: 10.1017/s0020818300018981

Źródło

[43] "Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes"

James D. Fearon

1994 | American Political Science Review | DOI: 10.2307/2944796

Źródło

[44] "Violence and the Social Construction of Ethnic Identity"

James D. Fearon, David D. Laitin

2000 | International Organization | DOI: 10.1162/002081800551398

Źródło

[45] "The Political Economy of Fragile States"

James D. Fearon, Louise Anten

2013 | Annual World Bank Conference on Development Economics (Global) | DOI: 10.1596/978-0-8213-8522-7_ch4

Źródło

[46] "Causes and Counterfactuals in Social Science:"

J. Fearon

2020 | DOI: 10.2307/j.ctv10vm1bn.6

Źródło

[47] "Personality: A Psychological Interpretation"

John G. Jenkins, Gordon Willard Allport

1938 | The American Journal of Psychology | DOI: 10.2307/1415717

Źródło

[48] "Resolving social conflicts : selected papers on group dynamics"

Kurt Lewin, Gertrud Weiss Lewin, Gordon Willard Allport

1948 | Harper & Brothers eBooks

Źródło

[49] "The Use of Personal Documents in Psychological Science"

Gordon Willard Allport

1942

Źródło

[50] "A meta-analytic test of intergroup contact theory."

Thomas Fraser Pettigrew, Linda R. Tropp

2006 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.90.5.751

Źródło

[51] "INTERGROUP CONTACT THEORY"

Thomas Fraser Pettigrew

1998 | Annual Review of Psychology | DOI: 10.1146/annurev.psych.49.1.65

Źródło

[52] "How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators"

Thomas Fraser Pettigrew, Linda R. Tropp

2008 | European Journal of Social Psychology | DOI: 10.1002/ejsp.504

Źródło

[53] "Recent advances in intergroup contact theory"

Thomas Fraser Pettigrew, Linda R. Tropp, Ulrich Wagner, Oliver Christ

2011 | International Journal of Intercultural Relations | DOI: 10.1016/j.ijintrel.2011.03.001

Źródło

[54] "Cross-Group Friendships and Intergroup Attitudes: A Meta-Analytic Review"

Kristin Davies, Linda R. Tropp, Arthur P. Aron, Thomas Fraser Pettigrew, Stephen C. Wright

2011 | Personality and Social Psychology Review | DOI: 10.1177/1088868311411103

Źródło

[55] "Interests, Relationships, Identities: Three Central Issues for Individuals and Groups in Negotiating Their Social Environment"

Herbert C. Kelman

2005 | Annual Review of Psychology | DOI: 10.1146/annurev.psych.57.102904.190156

Źródło

[56] "COMFORT, EFFECTIVENESS, AND SELF-AWARENESS AS CRITERIA OF IMPROVEMENT IN PSYCHOTHERAPY"

Morris B. Parloff, Herbert C. Kelman, Jerome D. Frank

1954 | American Journal of Psychiatry | DOI: 10.1176/ajp.111.5.343

Źródło

[57] "Crimes of Obedience: Toward a Social Psychology of Authority and Responsibility."

Joseph M. Whitmeyer, Herbert C. Kelman, V. Lee Hamilton

1990 | Social Forces | DOI: 10.1093/sf/68.4.1328

Źródło

[58] "Human use of human subjects: The problem of deception in social psychological experiments."

Herbert C. Kelman

1967 | Psychological Bulletin | DOI: 10.1037/h0024072

Źródło

[59] "A Theory of Endogenous Institutional Change"

Avner Greif, David D. Laitin

2004 | American Political Science Review | DOI: 10.1017/s0003055404041395

Źródło

[60] "Promoting Transparency in Social Science Research"

Edward A. Miguel, Colin F. Camerer, Katherine Casey, J. Cohen, Kevin Esterling, David D. Laitin

2014 | Science | DOI: 10.1126/science.1245317

Źródło

[61] "Neotrusteeship and the Problem of Weak States"

James D. Fearon, David D. Laitin

2004 | International Security | DOI: 10.1162/0162288041588296

Źródło

[62] "A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems"

Elinor Ostrom B

2009 | Science | DOI: 10.1126/science.1172133

Źródło

[63] "Understanding Institutional Diversity"

Elinor Ostrom B

2006 | Princeton University Press eBooks | DOI: 10.1515/9781400831739

Źródło

[64] "Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems"

Elinor Ostrom B

2010 | Lexington Books | DOI: 10.5040/9781666993905.ch-6

Źródło

[65] "Rules, Games, and Common-Pool Resources"

Elinor Ostrom B, Roy Gardner, Jimmy Walker

1994 | University of Michigan Press eBooks | DOI: 10.3998/mpub.9739

Źródło

[66] **"Institutions, Institutional Change and Economic Performance"**

Douglass C. North

1990 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511808678

Źródło

[67] **"Structure and Change in Economic History"**

Peter George, Douglass C. North

1983 | Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d économique | DOI: 10.2307/135165

Źródło

[68] **"The Rise of the Western World: A New Economic History"**

Douglass C. North, Robert Paul Thomas

1973 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511819438

Źródło

[69] **"Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History"**

Douglass C. North, John Joseph Wallis, Barry R.VE Weingast

2009 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511575839

Źródło

[70] **"Economic development as self-discovery"**

Ricardo Hausmann, Dani Rodrik

2003 | Journal of Development Economics | DOI: 10.1016/s0304-3878(03)00124-x

Źródło

[71] **"Where Did All The Growth Go? External Shocks, Social Conflict, and Growth Collapses"**

Dani Rodrik

1998 | Journal of Economic Growth | DOI: 10.3386/w6350

Źródło

[72] **"Policy uncertainty and private investment in developing countries"**

Dani Rodrik

1991 | Journal of Development Economics | DOI: 10.1016/0304-3878(91)90034-s

Źródło

[73] "How to Smooth US-China Economic Relations for the Benefit of the Global Economy: A Light Model of Global Economic Governance"

D. Rodrik

2024 | Journal of Government and Economics | DOI: 10.1016/j.jge.2024.100097

Źródło

[74] "The End of History and the Last Man"

Francis Fukuyama

1992

Źródło

[75] "Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity"

Peter A. Schneider, Francis Fukuyama

1996 | Journal of Marketing | DOI: 10.2307/1251846

Źródło

[76] "Seeing like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed"

Francis Fukuyama, James C. Scott

1998 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20048980

Źródło

[77] "Social capital, civil society and development"

Francis Fukuyama

2001 | Third World Quarterly | DOI: 10.1080/713701144

Źródło

[78] "Reparatory Justice"

Ruti G Teitel

2000 | Transitional Justice | DOI: 10.1093/oso/9780195100648.003.0005

Źródło

[79] "Administrative Justice"

Ruti G Teitel

2000 | Transitional Justice | DOI: 10.1093/oso/9780195100648.003.0006

Źródło

[80] "Historical Justice"

Ruti G Teitel

2000 | Transitional Justice | DOI: 10.1093/oso/9780195100648.003.0004

Źródło

[81] "Constitutional Justice"

Ruti G Teitel

2000 | Transitional Justice | DOI: 10.1093/oso/9780195100648.003.0007

Źródło

[82] "Redistribution or Recognition?: A Political-Philosophical Exchange"

Nancy Wickwire Fraser, Axel Honneth, Joel David Golb, James D. Ingram, Christiane Wilke

2003

Źródło

[83] "The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts"

Thelma McCormack, Axel Honneth

1997 | The Canadian Journal of Sociology | DOI: 10.2307/3341573

Źródło

[84] "Disrespect: The Normative Foundations of Critical Theory"

Axel Honneth

2007 | PhilPapers (PhilPapers Foundation)

Źródło

[85] "Freedom's Right: The Social Foundations of Democratic Life"

Axel Honneth

2014 | Columbia University Press eBooks | DOI: 10.7312/honn16246

Źródło

[86] "Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization"

Michael V. Rothberg

2009 | DOI: 10.1515/9780804783330

Źródło

[87] **"From Gaza to Warsaw: Mapping Multidirectional Memory"**

Michael V. Rothberg

2011 | Criticism | DOI: 10.1353/crt.2011.0032

Źródło

[88] **"Memory Citizenship: Migrant Archives of Holocaust Remembrance in Contemporary Germany"**

Michael V. Rothberg, Yasemin Yıldız

2011 | Parallax | DOI: 10.1080/13534645.2011.605576

Źródło

[89] **"Introduction: Between memory and memory: From Lieux de mémoire to noeuds de mémoire"**

Michael V. Rothberg

2010

Źródło

[90] **"Violence, Peace, and Peace Research"**

Johan Galtung

1969 | Journal of Peace Research | DOI: 10.1177/002234336900600301

Źródło

[91] **"Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization"**

Johan Galtung

1996 | SAGE Publications Ltd eBooks | DOI: 10.4135/9781446221631

Źródło

[92] **"Twenty-Five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses"**

Johan Galtung

1985 | Journal of Peace Research | DOI: 10.1177/002234338502200205

Źródło

[93] **"Positive and Negative Peace"**

Johan Galtung, Dietrich Fischer

2013 | SpringerBriefs on Pioneers in Science and Practice | DOI: 10.1007/978-3-642-32481-9_17

Źródło

[94] "Hannah Arendt: Challenges of Plurality"

H. Arendt, A. Topolski

2022 | Women in the History of Philosophy and Sciences | DOI: 10.1007/978-3-030-81712-1

Źródło

[95] "Love and Justice"

Paul Ricoeur

1996 | Paul Ricoeur: The Hermeneutics of Action | DOI: 10.4135/9781446278932.n4

Źródło

[96] "Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies"

Fen Osler Hampson, John Paul Lederach

1998 | International Journal Canada s Journal of Global Policy Analysis | DOI: 10.2307/40203740

Źródło

[97] "The moral imagination : the art and soul of building peace"

John Paul Lederach

2010 | Oxford University Press eBooks

Źródło

[98] "Preparing For Peace: Conflict Transformation Across Cultures"

John Paul Lederach

2015 | Syracuse University Press eBooks | DOI: 10.2307/j.ctv10kmc7m

Źródło

[99] "Preparing for peace"

John Paul Lederach

1995

Źródło

Artykuły naukowe autora:

[100] "Left in Dark Times: A Stand Against the New Barbarism"

Bernard Henri Lévy, Benjamin Moser

2008

Źródło

[101] "The Roman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[102] "The R oman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[103] "Éloge de la nature morte"

Benjamin Moser

2009 | Books | DOI: 10.3917/books.008.0042

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: c3c83137-35ec-4f66-a9b5-be3d9060176c